

THE MAIN IDEA OF STRUGGLE IN GERMAN EMIGRATION LITERATURE

Muslimova O.

*Ph.D. in philology, associate professor
Ganja State University*

ALMAN MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATININ ƏSAS MÜBARİZƏ İDEYASI

Müslümovə O.

*filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Gəncə Dövlət Universiteti*<https://doi.org/10.5281/zenodo.10246847>**Abstract**

As the author noted, one of the main topics of German emigration literature was the Second World War. This theme was reflected in works written in various genres. The revolutionary events that took place in Germany, the two world wars in which the country participated and was one of the main parties in both, bloody coups, and the establishment of the fascist dictatorship left an indelible mark on the works of all representatives of German literature of the 20th century.

The literary activity of brothers Thomas and Heinrich Mann, Hermann Hesse, Leon Feuchtwanger, Berthold Brecht and others, who are prominent representatives of German emigration literature, during the emigration years is intertwined with their political activity. As the author shows, one of the issues that made T. Mann think deeply was the issue of the responsibility of the German intellectuals towards the fate of the country. According to T. Mann, the historical sin of the German intellectuals is that they artificially separated culture from politics, and as a result indirectly helped fascism to gain power. Despite all this, as the author noted, all the representatives of German emigration literature never put down their pens and fought against fascism with confidence and courage until their last breath, in a word, they became the "hitting" hand of the German people

Açar sözlər: mühacirət ədəbiyyatı, müharibə, faşizm, siyasi məsələlər, xüsusi fəallıq, ideoloji təbliğat

Keywords: immigration literature, war, fascism, political issues, special activism, ideological propaganda

Alman mühacirət ədəbiyyatının əsas mövzularından biri İkinci Dünya müharibəsi idi. Bu mövzu öz əksini ən müxtəlif janrlarda yazılmış əsərlərdə tapırdı. Müharibə zamanı SSRİ-yə mühacirət edən kommunist yazıçılar faşizmə qarşı mübarizədə xüsusi fəallığı ilə seçilirdilər. İ.Bexer, B.Bredel, E.Vaynert, F.Volf və digər alman yazıçıları Sovet Ordusunda siyasi iş aparır, alman faşizminə qarşı ideoloji təbliğatla məşğul olurdular. Onlar alman əsgərlərinə müraciətlə məktublar yazır, radio ilə çıxışlar edir, alman əsirləri arasında böyük təbliğat işi görürdülər. Almanıyanın Sovet İttifaqına qarşı müharibəsinin müxtəlif tərəfləri onların bədii əsərlərində də öz əksini tapırdı. Buna nümunə olaraq İ.Bexerin "Qış döyüşü", B.Bredelin "Cəbhəçinin vəsiyyəti", F.Volfun "Moskva altında yeddi döyüşçü" əsərlərini göstərmək olar.[1 48]

Almaniyada baş verən inqilabi hadisələr, ölkənin qatıldığı və hər ikisində əsas tərəflərdən biri olduğu iki cahan savaşı, qanlı hakimiyyət çevrilişləri, faşist diktaturasının qurulması XX əsr alman ədəbiyyatının ən böyük nümayəndələrindən biri olan Tomas Mannın yaradıcılığında silinməz izlər qoymuşdu. Yaradıcılıq metodu etibarilə tənqidi-realist olan T.Mann inqilabi hadisələrə sırf siyasi yöndən ögey idi. Lakin onun uzun dövrü əhatə edən yaradıcılığının inkişaf istiqamətini məhz öz ömrünü başa vurmuş kapitalist cəmiyyətinin tənqidi təşkil edirdi. "Qeyri-siyasi düşüncələr" əsəri göstərirdi ki, siyasi məsələ artıq onun diqqətini nə dərəcədə məşğul etməyə başlayıb. Hitlerin hakimiyyət

başına gəlişindən sonra onun siyasi olaylara münasibəti daha ardıcıl və sisteməlik səciyyə almağa başlamışdı. 20-ci əsrin əvvəllərində hələ Şopenhauer və Nitşe fəlsəfəsinə rəğbət bəsləyən T.Mann Birinci Dünya müharibəsinin dəhşətlərindən sonra bu filosofların fəlsəfəsini yenidən saf-çürük edir. Belə bir cəhd olmadan, şübhəsiz ki, nə "Şehirli dağ", "Lotta Veymarda", nə də "Doktor Faustus" əsərləri yarana bilməzdi. Höte dövrünə üz tutanda da, müharibəyə qədərki Avropadan danışanda da, qədim "Bibliya" süjetlərinə müraciət edəndə də T.Mannı günün ağırlı problemləri narahat edirdi. Tarix və müasirliyin bu cür üzvi vəhdətdə dərk olunduğu ən qabarıq ifadəsini yazıçının şah əsəri olan "Doktor Faustus"-da bürüzə verirdi. T.Mann özünün təkrarolunmaz yazıçı simasını intellektual roman janrında nümayiş etdirdi. Onun əsərlərinin özünəməxsusluğu onda idi ki, yazıçı fikirlərini sadəcə qəhrəmanlarının dili ilə demir, həm də birbaşa, nəzəri-fəlsəfi şəkildə ifadə edirdi. T.Mannın bu illərdəki əsərlərini oxuyanda "Biz elə bil ki, yazıçının yaradıcılıq laboratoriyasında oluruq, mürəkkəb bir prosesin içində düşürük..." [5 291]

Birinci Dünya müharibəsindən əvvəlki illərdə yazdığı əsərlərdə, məsələn, "Buddenbroklar"-da T.Mannın bədii düşüncəsində iki qabarıq görünən cəhət var: konservatizm və millətçilik. Müharibə onun dünyagörüşündə dəyişiklik yaratmağa başladı. O, özünün konservativ-millətçi dünya görüşündən tədricən uzaqlaşdı.

İkinci Dünya Mühəribəsi illərində T.Mann qocalığına və xəstəliyinə baxmayaraq fəal və qızgın antifaşist mübarizə aparırdı. Mühacirət dövrünün siyasi esseləri onun yaradıcılığının xüsusi bir hissəsini təşkil edir. Ona görə də, qərbin bir çox tədqiqatçıları onun yaradıcılığındakı konservativ-millətçi cəhətləri qabardıb, antifaşist tərəflərini pərdələməkdə tamamilə haqsızdılar. T.Mann hələ müharibə ərəfəsində yazırdı: “Mənim bir yazıçı kimi Üçüncü İmperiyaya qarşı hazırkı döyüşkən mövqeyimə hörmət etməyən və bunu görməyənlərin fikirlərini qəti surətdə rədd edirəm” [1 51]

1942-ci ildə qardaşı H.Manna yazdığı məktubundan görünür ki, o alman faşizminin darmadağın edilməsində əsas güc kimi Sovet İttifaqı yox, qərb ölkələri və alman xalqının inqilabına ümid bəsləyirdi: “Wenn es in unserem Land keine Revolution geben wird, dann glaube ich an den Sieg über den Faschismus nicht” Tərcüməsi: “Əgər bizim ölkədə inqilab baş verməsə, mən faşizm üzərində qələbəyə inanmıram” (Tərcümə Ofelya Müslümovanıdır). [1 52]

1945-ci ildə elədiyi “Almaniya və almanlar” adlı məruzəsində yazıçı faşizmin tarixi köklərini araşdırmağa çalışırdı. O, milli özünüdərkə obyektiv bir amansızlıq göstərərək, Almaniyanın süni surətdə “xeyir” və “şər” qütblərinə bölünməsinə qarşı çıxır, göstərir ki, faşizmin dərin milli-tarixi kökləri var və onu tam ləğv etmək o qədər də sadə məsələ deyil. “Almaniyanın şəri yanlış yola düşmüş xeyirdir. O, bədbəxtliyə düçar olub, cinayətlərlə ləkələnib və indi isə fəlakət qarşısındadır”. T.Mannı dərinlən düşündürən məsələlərdən biri alman ziyalılarının ölkənin taleyi qarşısındakı məsuliyyəti məsələsi idi. T.Manna görə, alman ziyalıların tarixi günahı ondan ibarətdir ki, onlar mədəniyyəti süni surətdə siyasətdən ayırmış, nəticədə faşizmin hakimiyyətə yiyələnməsi işinə dolayısı ilə yardımçı olmuşlar. [2 119]

T.Mannın şah əsəri “Doktor Faustus” romanıdır. O, bu romanı yazmaq haqqında ilk dəfə 1901-ci ildən etibarən düşünməyə başlayıb. Amma roman 42 il sonra, yazıçı ABŞ-da mühacirətdə olarkən yazılmağa başladı. T.Mann əksər mütərəqqi alman yazıçıları kimi alman faşizminin bəşər tarixindəki mənfur roluna görə milli utanc hissi keçirir, alman xalqının taleyinə ürəkdən yanırırdı. Bütün bu duyğular “Doktor Faustus” romanının əsas mədəni iqlimini müəyyənləşdirir.

T.Mann hələ bir çox əvvəlki novellalarında (məsələn, “Venetsiyada ölüm”) sənətkarın həyatı mövzusunə müraciət etmişdi. Yazıçı daim bu mövzuya yenidən qayıtmaq, ruhunu şeytana satmış sənətkar obrazı yaratmaq istəsə də, buna imkan tapa bilməmişdi. O, özünün bu çoxdankı arzusunu, nəhayət ki, “Doktor Faustus”da reallaşdırdı. Yazıçı romanın əsas qəhrəmanı Adrian Leverkynun timsalında zamanın xarakterini vermək məqsədini güdür və yazırdı: “Das ist wie gesagt ein verallgemeinerte Charaktergestalt, ”Held unserer Zeit ”lasst alle Leiden der Periode in sich leben”. Tərcüməsi: “Bu, necə deyirlər, ümumiləşdirici bir obrazdır, “zəmanəmizin qəhrəmanıdır”, özündə dövrün bütün ağrı-acılarını yaşadır” (Tərcümə Ofelya Müslümovanıdır). [4 144]

“Doktor Faustus” özünəməxsus üslubda yazılmış

bir romandır: burda avtobiografik oçerkə məxsus məqamlar da, esseyə məxsus avtokommentariyalar da var. Bütün bunlar müəllif fikrinin daha aydın qavranılmasına kömək edən vasitələr kimi düşünülüb. Yazıçı bu romanı ilə XX əsrin böyük və yeni romanını yaratmaq istəyib və buna nail olub. Bədii eksperiment cəhətdən yazıçı bu romanında digər əsərlərindən çox uzaqlara gedə bilib.

Bu cəhətdən romanın ən səciyyəvi yeri XXV fəsil – şeytanın Adrian Leverkynla söhbət etdiyi yerdir. Əlbəttə ki, bu, hiyləgər, sinik obraz çağdaş alman şeytanıdır. O, Leverkynı şirnikləndirir və onu ironiya hədəfinə çevirir. Bu cəhətdən o, F.M.Dostoyevskinin “Karamazov qardaşları”nda İvan Karamazovun həmsöhbətini xatırladır. [6 465]

Alman mühacirət ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Haynrix Mannın mühacirət illərindəki ədəbi fəaliyyəti onun siyasi fəaliyyəti ilə çulğalaşır. O, bu illərdə qəti surətdə inqilabi demokratizm mövqeyinə keçir. Anri Barbüs vəfat edəndə İ.Bexer yazırdı: “Bu ədəbiyyatların və onların təmsilçilərinin fərqlərinə baxmayaraq, Haynrix Mann bizim unudulmaz Anri Barbüsün işinin birbaşa davamçısıdır. Alman antifaşistlərinin qarşısında duran nəhəng vəzifələrin yerinə yetirilməsində alman antifaşist yazıçıları və mühacirləri arasında Haynrix Mann öz xidmətləri ilə birinci yeri tutur”. [7 508]

Fransada olduğu illərdə (1933-40) yazıçı Almaniya Kommunist Partiyası (AKP) ilə sıx əlaqələr saxlayırdı. Yazıçı partiya xətti ilə Almaniya gizli fəaliyyət göstərənlərlə yazırsı, onun kitabları, məqalələri və çıxışları qeyri-leqal surətdə Almaniya yayımlanırdı. O sosializm və sülh anlayışlarına bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan anlayışlar kimi baxırdı. 1936-cı ildə Amsterdamda Ümumdünya Komitetinin faşizmə qarşı iclasında çıxış edərək, qeyd edirdi ki, faşizm barbarlığa qayıdırdı, Avropanın gələcəyi sosializmdədir.[3 207]

H.Mannın mühacirət dövründəki kitabları faşizmə qarşı nifrətlə nəfəs alır, onun mənbələrini aşkara çıxarırdı, yəni iqtisadi, fəlsəfi, siyasi, etik mənbələrini. Yazıcının bu illərdə yazdığı yeni kitablar–“Nifrət” (1933), “Gələcək gün” (1936), “Kişilik” (1939), VI Haynrix haqqında dioloji döyüşkən humanizm, sosial tərəqqiyə dərin inamla dolu idi. Yazıçı tarixdə müasirlik axtararaq yazırdı: “Biz özümüzü Varfolomey gecəsinin müasirləri adlandıra bilərik. Neçə əsrlərdir ki, o, kobud gücün simvoluna çevrilmişdir”. [7 510]

H.Mann öz qəhrəmanı Haynrixin zülm, cəhalət, fanatizm üzərindəki qələbələri timsalında faşizm üzərindəki qələbənin tarixi analoqu kimi baxırdı. Ümumən, müasirlik H.Mann yaradıcılığının ən qabarıq nəzərəçarpan xüsusiyyətlərindən biridir. Müasirlik H.Mannın mühacirət illərində yazdığı publistik trilogiyanın – “Nifrət”, “Gələcək gün” və “Kişilik” kitablarının da başlıca ideya-məzmun xüsusiyyətidir. “Gələcək gün” kitabının əsas qəhrəmanı Rudolf Klaus faşist cəlladının əlində həlak olan Müqavimət Hərəkatının mərd təbiətli nümayəndəsidir. 1936-cı ildə yazdığı “Alman fəhlələrinin yolu” məqaləsində o, antifaşist döyüşçü Edqar Andrenin obrazını yaradır. Hamburq limanı işçisi olan Andre faşistlər tərəfindən tutulur və ağır işgəncələrdən sonra qətlə yetirilir.

Nasistlər ondan Ernest Telman əleyhinə material almaq istəsələr də, buna nail ola bilmirlər. Laypsiq məhkəməsinə alman faşizminə qarşı ittiham aktına çevirən Georgi Dimitrovdan nümunə götürən Andre məhkəmədə alman faşistlərinə qarşı kəskin ittihamedicisi çıxışında deyir: “Cənablar, əgər baş prokuror tələb edərsə ki, mənim şəxsiyyətim məsələyə əlavə olunsun, mən bəyan edirəm: sizin şərafınız mənim şərafım deyil, mənim şərafım da sizin şərafınız. Çünki bizi dünyagörüşü ayırır, siniflər ayırır, bizi dərin uçurum ayırır... Mən döyüşçü kimi yaşamışam, döyüşçü kimi də ölüürəm”. H.Mann həyəcanla yazırdı: “Hələ belə şey olmayıb. Buna yalnız yüksək gərginlik bahasına nail olmaq olar. Bu, qənaətin qətiliyi, onun yüksək və təmiz ifadəsidir. Biz burada ölümü dəf etmiş qəhrəmanı eşidirik. Qalib gəlmiş xalq ən yüksək səviyyədə öz keçmişinə üz tutanda, bu sözlər gələcək zaman üçün səslənəcək” [7 512].

Uzun müddət İsveçrədə yaşamış alman yazıçısı H. Hesse də XX əsr Avropa ədəbiyyatının ən maraqlı simalarından biridir. Onun yaradıcılığı coxcəhətlidir: nəsr, poeziya, esseistika, ədəbi tənqid... Amma, o, şübhəsiz ki, ilk öncə bir nasir - hekayələr, povestlər, romanlar müəllifidir.

Hessenin İsveçrəyə mühacirətinin səbəbi Birinci Dünya müharibəsi olub. Yazıçı müharibədən sonrakı Almaniya iqtidarına neqativ münasibət bəsləyirdi. Müharibə Hesseni dəhşətə gətirdi. O, müharibəyə həyatın bütün gözəlliklərini təhlükə altına alan kütləvi psixoz kimi baxırdı. O, Almaniyanın o dövrdə az saylı yazıçılarından biri idi ki, şovinizmə üz tutmadı və elə müharibənin ilk gündəncə öz ideyaları uğrunda qəti mübarizəyə başladı.

Qətiyyətli pasifist olan Hesse müharibə siyasətini birmənalı surətdə pisləyirdi. Beynəlxalq imperializmin müharibə siyasətinə qarşı dünyanın bütün sülhsevər, mütərəqqi yazıçıları çıxırdılar. Məsələn, təxminən elə Hesse ilə eyni vaxtda Azərbaycanın böyük şairi və dramaturqu H.Cavid də eyni mövqedən çıxış edirdi. Onun müharibə siyasətini “İblis” əməli kimi dəyərləndirən “İblis” faciəsi (1918) Hessenin təxminən eyni vaxtda yazdığı “Ey dostlar, bu səslər gərək deyil” (“O Freunde, nicht diese Töne”) məqaləsində bütün ölkələrin ziyalı sinfini birlikdə, birgə qüvvələrlə mədəniyyəti xilas etməyə çağırırdı. Bu məqalə böyük qalmaqal yaratdı. Bunun ardınca digər məqalə meydana çıxdı. Hesse çox inamla öz fikirlərini dəyanətlə müdafiə edir, burjuva sivilizasiyasının, siyasətinin qaçılmaz olan müharibədən və onun ağır nəticələrindən bütün dünyanı xəbərdar etməyə çalışırdı. Onun bu məqalələri sonralar “Hərb və sülh” adlı kitabında dərc edildi. [2 117]

Bundan başqa Hessenin bir qədər sonra yazdığı “Çöl canavarı” (“Steppenwolf” 1927) romanında o, 20-ci illərin alman müasirlərinə birbaşa müraciət edir. Müəllifin sözləri ilə desək, roman sabahkı müharibəyə dair “ümitsiz bir xəbərdarlıq” idi (79, 433). Roman göstərirdi ki, yazıçı bəşəriyyətin başı üstünü almış faşizm bəlasını bütün dəhşəti ilə görür. Romanın qəhrəmanı yazıçı Harri Haller tənha bir ziyalıdır. O, militarizmin və müharibənin qəti əleyhinədir. O, zadəgan təbəqəsindən çıxsa da, özünü əhatə edən dünyanın yalanları ilə barışmaq istəmir.

Yazıçı onu tənha vəhşi – çöl canavarı adlandırır, sürüməşən qanunlarını qəbul etməyən bir canavar – yalquzaq. Amma o, həm də digər mənada canavardır: o, tək-cəmiyyət yox, həm də ölməz mədəniyyətin qoruyucusu olan ruhunu parçalamaq istəyən içindəki vəhşi ilə də mübarizə aparır. Bu mübarizədə ona dahilər – Höte, Motsart və digərləri kömək edir, onu yenidən insanlara doğru yönəldirlər. Dahilər burada militarizmə qarşı duran əzəli və əbədi mədəniyyətin təmsilçiləridir. Bir romantik kimi H.Cavidin fikirləri H.Hessenin ideyaları ilə üst-üstə düşürdü. Çarə tapmaq yolunu yenə də mədəni, mənəvi inkişafda görən hər iki ədib xalqının mədəni-maarif baxımından inkişaf edib elmdə, iqtisadiyyatda və siyasətdə yüksəkdə durmasını arzulaıydılar.

Bu dövrün daha bir məşhur yazıçısı Leon Feyxtvanger (1884-1958) tarixi romanlar müəllifi kimi məşhur olsa da, yazırdı: “Ich habe die Geschichte nie ihretwegen beschrieben”. Tərcüməsi: “Mən heç vaxt tarixi onun özü naminə təsvir etməmişəm” (tərcümə Ofelya Müslümovanıdır). [8 16]

Antifaşist hərəkatı illərində Feyxtvanger hitlerçilərin ən çox nifrət etdiyi yazıçılardan biri idi. Çünki onun bu illərdəki bütün əsərlərində faşist praktikası ya birbaşa, ya da dolayısı ilə kəskin ifşa hədəfinə çevrilirdi. Leon Feyxtvanger yaradıcılıq metodu və ideya, dünyagörüşü baxımından uzun, təlatümlü, daim inkişafda olan bir yol keçən yazıçıdır. Onun yaradıcılığı janr baxımından da çox zəngindir: nəsr, poeziya, esseistika, dramaturgiya. Amma, şübhəsiz ki, o, dünya ədəbiyyatında ilk öncə, antifaşist nasir, tarixi romanlar ustası kimi tanınır. Yazıçının bütün yazdıqlarında ideya-estetik cəhətdən iki məsələ diqqəti cəlb edir: dekadent estetiklikdən tənqidi realizmə və fərdiyyətçilikdən antifaşizmə doğru inkişaf. Əsərlərinin hər cümləsi hitlerçilərin törətdiyi bəlalara qarşı qəzəb və nifrətlə aşır-daşır. [9 351]

Bertold Brextin (1898-1956) yaradıcılığı da bir çox alman yazıçıları kimi janr etibarilə çox zəngindir: poeziya, dramaturgiya, nəsr, publistika, sənətsünaslıq... Lakin o, alman və dünya ədəbiyyatı tarixində, hər şeydən öncə, istedadlı dramaturq, dünya teatr sənətinin böyük yenilikçisi, “epik teatrın”, yaxud Brext teatrının banisi kimi tanınır. O, bədii yaradıcılığa gimnaziyada oxuyarkən şeirlə başlayıb. İlk şeirləri, hekayələri, esseləri və teatra dair resenziyaları 1914-cü ildən dərc olunmağa başlayıb. Onun gənclik illərində yazdığı pyesləri arasında ən çox uğur qazananı “Üçqürüşlüq opera” (1928) Brextə dünya şöhrəti gətirir. Əvvəldən də, inqilaba meyilli olan Brextin dünyagörüşündə bundan sonra qəti inqilabçılıq dövrü başlayır. Onun “Həmrəylik nəğməsi” (1931), “İdman mahnısı” (1931), “İstisna və hüquq” (1930), “Ana” (1930-32) pyesləri, “Kule Vampe” (1932) filmi döyüşkən inqilabi ruha, kommunist dünyagörüşünə malik bir yazıçının qələmindən çıxıb.

Brextin mühacirət həyatı faşistlərin hakimiyyətə gəlişindən etibarən başlayır. O, əvvəlcə qısa müddətə İsveçrədə, sonra Danimarkada məskən salıb və burada “Üçüncü imperiyanın qorxu və miskinliyi”, “Kuraj ana və uşaqları”, “Sicuanidən olan xeyirxah adam” və digər pyeslərini yazır. Almanlar Danimarkanı işğal edəndən sonra Brext İsveçrə, sonra isə Finlandiyaya getməyə

məcbur olur. Lakin o, özünü burada da təhlükəsiz hiss etmədiyindən 1941-ci ildə ABŞ-a mühacirət edir. Amerikada altı il yaşayan yazıçı okeanın o üzündə özünü Avropa ölkələrində olduğundan daha qərib hiss edir. Bu illərdə dramaturq “Simon Maşarın yuxuları”, “Şveyk İkinci Dünya müharibəsində” və digər pyeslərini yazır. [9 353]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Heinrich Mann . Ein Zeitalter wird besichtigt Berlin 1947 s 48 -52
2. Herman Hesse. Gesammelte Schriften, Bd. 7,s. 117-119
3. Bertolt Brecht. Stüch, Bd. VII, s. 207.

4. Bertolt Brecht. Über reimlose Lyrik mit unregelmäßigen Rhythmen. – “Versuche”, H. 12. Berlin, 1953, s. 144

5. Собрание сочинений в десяти томах, т. 10, М., 1961, стр. 291

6. Теория литературы. Том IV Литературный процесс. Москва: ИМЛИ РАН, «Наследие» , 2001 стр. 464-468.

7. Егоров О.В. Генрих Манн. История немецкой литературы // М.: Наука, 1976, т-5, стр. 507-514

8. Deutsche Literatur im Exil. Hrsg. von Herman Kesten. Wien – München – Basel, 1964, s.16-23

9. Deutsche Literaturgeschichte in einem Band. Hrsg. von Prof. Dr. Hans Jürgen Geerdts. Berlin, 1966, s. 351-353